

КОМПОЗИЦІЯ ЯК ГОЛОВНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Щербина В. Г.,

Криворізький державний педагогічний університет

Анотація. У статті розглянуто особливості формування і розвитку композиційних здібностей (спеціальних композиційних умінь та навичок) як визначальних критеріїв результативності в підготовці майбутнього вчителя образотворчого мистецтва. Автор відводить особливе місце "Композиції" як навчальному предмету, який безпосередньо впливає на розвиток творчих здібностей студента.

Ключові слова: композиція, композиційні вправи, композиційні уміння та навички.

Аннотація. Щербина В. Г. "Композиция как главный фактор формирования и развития творческой личности". В статье рассмотрены особенности формирования и развития композиционных способностей (специальных композиционных умений и навыков) как определяющих критериев результативности в подготовке будущего учителя изобразительного искусства. Автор придаёт большое значение "Композиции" как учебному предмету, который непосредственно влияет на развитие творческих способностей студента.

Ключевые слова: композиция, композиционные упражнения, композиционные умения и навыки.

Annotation. Shcherbina V. "Composition as main factor of forming and development of creative personality". The features of forming and development of composition capabilities (special composition abilities and skills) as determining criteria of effectiveness in preparation of future teacher of fine art are considered in the article. An author attaches important significance to "Composition" as educational object which directly influences on development of creative capabilities of student.

Keywords: composition, composition exercises, composition abilities and skills.

Постановка проблеми. Принцип гуманізації та гуманітаризації вітчизняної освіти тісно пов'язаний із запровадженням у навчально-виховному процесі інтегрованих курсів культурно-художньому напрямку. У даному контексті принциповою проблемою являється визначення статусу образотворчого мистецтва, розуміння впливу мистецтва на духовність та на моральність особистості, що взаємодіє з ним. У цьому зв'язку виникає проблема визначення ролі, місця і змісту спеціальних предметів у якісній підготовці вчителя образотворчого мистецтва в умовах реформування вищої школи, зокрема композиції.

Процес навчання композиції є найбільш складним і найменш розробленим як в теоретичному, так і в методичному аспектах. Проблема формування композиційних умінь і навичок студентів у

навчальному процесі і необхідність розв'язання її безпосередньо пов'язана з удосконаленням навчально-виховного процесу в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Композиція, як вид специфічної діяльності, давно привертала увагу багатьох учених і художників-педагогів (М. В. Алпатов, Б. Р. Віппер, М. М. Волков, А. Д. Гончаров, С. М. Даніель, Л. Ф. Жегін, В. В. Кандінський, Є. О. Кібрик, В. М. Мошков, М. М. Тарабукін, В. О. Фаворський, П. П. Чистяков, К. Ф. Юон та інші). Розглядаючи теорію композиції як спеціальну науку, вони дослідили низку об'єктивних специфічних закономірностей у композиції. Досліджуючи "Композицію" як навчальний предмет, художники-педагоги розробили основоположні методи навчання композиції (Г. В. Беда, О. М. Гаврилов, В. М. Козлов, Ф. Б. Ковальов, І. В. Іконніков, Я. Б. Іоскевич, А. П. Яшухін та ін.). Їх спеціальні дослідження були спрямовані на розробку методики навчання композиції, розвиток творчих здібностей студентів у композиційній діяльності.

Важливе значення для нашого наукового пошуку мали дослідження таких вчених, як: В. М. Єсіпов (розвиток творчих здібностей на заняттях з композиції); М. О. Коротков (розвиток пізнавальних здібностей студентів художньо-графічного факультету в процесі вивчення композиції); В. В. Іванченко (проблеми теорії композиції в живопису); М. О. Климович (розвиток образного мислення на заняттях з композиції); В. Б. Григор'єва (формування навичок композиційної діяльності); М. О. Пічкур (формування професійної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва на матеріалі композиції) та ін.

Проблему художньої творчості досліджували М. М. Волков, Л. С. Виготський, І. А. Зязюн, Б. С. Мейлах, В. О. Моляко, Я. А. Пономарьов, В. А. Раппопорт, П. М. Якобсон та ін.

Більшість дослідників визнає, що процеси художньої творчості і композиційної діяльності в цілому залежать від системи управління розвитком композиційних умінь. Проблемам управління пізнавальною діяльністю студентів приділяли увагу В. І. Бондар, Ю. А. Конаржевський, В. С. Пікельна та ін.

Мета. Проте, на нашу думку, недостатньо розроблені положення, пов'язані з формуванням композиційних умінь студентів. Не розроблені науково обґрунтовані методичні рекомендації щодо організації цього процесу. Відсутність підручників та посібників для вивчення курсу “Композиція” також ускладнюють розв'язання цієї важливої проблеми. Викладене вище підтверджує актуальність обраної нами теми дослідження.

Існує аксіоматичне положення: композиційна професійна діяльність майбутнього спеціаліста, рівень його кваліфікації визначається тим, наскільки він оволодів спеціальними композиційними уміньми.

Композиційні уміння є одним із визначальних критеріїв результативності підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва та розвитку його творчих педагогічних здібностей.

Результати дослідження. Формування творчих здібностей майбутніх вчителів образотворчого мистецтва здійснюється на заняттях з усіх спеціальних дисциплін, але особливе місце в цьому питанні відводиться композиції як синоніму творчості. Провідна роль композиції в системі широкої спеціальної підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва пояснюється тим, що композиція є основою і універсальним інструментом творчої діяльності в будь-якому виді та жанрі образотворчого мистецтва. Тому композиційні знання та уміння необхідні при вивченні всіх профільюючих дисциплін.

Різні підходи спеціалістів до визначення поняття “композиція” обумовили існування численних дефініцій цього поняття, що привело до невизначеності, ролі та місця композиції в художній педагогіці та її термінологічної нестійкості.

Так, деякі дослідники з проблем образотворчого мистецтва визначали, що “композиція” – це: мистецтво розміщувати декоративним чином різні відбиття своїх почуттів [5,238]; створення цілісного візуального образу [11,3]; “конструкція”, дякуючи якій частини розподіляються на площини [13,18]; закономірно впорядкований організм, всі частини якого знаходяться у взаємозв'язку та взаємозалежності [4,113]; замкнута структура з фіксованими елементами, об'єднана єдністю змісту [1,27]. Чисельність схожих прикладів легко збільшити.

Із сказаного випливає, що “композиція” (від лат. сполучення, зв’язування) – це побудова, взаємозв’язок частин, які забезпечують цілісність зображення і відповідно образно-змістовну цілісність, наприклад, при виявленні змісту, ідеї твору.

В зображувальному творі всі частини зв’язані поміж собою і взаємообумовлені таким чином, що виділити із цілого будь-який окремий елемент неможливо без порушення загального враження, без зруйнування органічності (цілісності) твору.

В загальному змісті, композиція – це творча діяльність, яка складається з певних процедур (дій): від творчого мислення до матеріальної реалізації художнього образу. Процес творчого мислення проходить від зародження ідеї до зображувальної форми, єдності, явності, пізнання, оцінки та зображення світу і людини.

Аналізуючи відмінні підходи, точки зору на визначення поняття “композиція”, слід вважати, що існуючі визначення в більшій або меншій мірі відбивають зміст цієї багатогранної проблеми.

З нашої точки зору, *“композиція” – це зображувальний лад художнього твору і організуюча основа, яка з’єднує і приводить всі елементи твору до змістовної єдності ідеї (в образній формі) що відображає світогляд (світорозуміння) художника.*

Майбутнього фахівця образотворчого мистецтва необхідно готувати до цілісного сприйняття композиції художнього твору, але він повинен знати, що свідомий та інтуїтивний вибір певної композиційної структури твору передбачає систему практичних дій по втіленню думок і почуттів художника. Цей вибір допускає народження власних інтерпретацій існуючих закономірностей композиції. Саме тому закони композиції постійно збагачуються в аспекті “зміст-форма” і естетично впливають на людину, яка розглядає та сприймає художній твір. Таким чином, композиція означає цілеспрямовану діяльність, яка відтворює частину оформлення художнього твору. Цей процес не закінчується, не завмирає в творі, а певною мірою, обумовлює його сприймання.

У навчальному композиційному процесі існує необхідність розкриття значення засобів виявлення ідеї, змісту композиції, її відповідності сучасним формам бачення та образотворчим цілям. При цьому композиція спирається на конкретні засоби візуального

оформлення: матеріал, техніку обробки цього матеріалу (фактуру), геометричні принципи впорядкування (симетрія і асиметрія, вертикальна, горизонтальна, діагональна, кругова та інші типи композицій), ритм, колір, світлотінь та ін. Суттєвим в образотворчому мистецтві є система відношень у цій “граматиці”, яка порушує рівновагу і напруження, розвиваючи візуальну композицію (статична, динамічна). В цій композиції здійснюється розвиток визначеного типу цілісності шляхом конкретних операцій: урівноваження, контрастування зв'язків (“верх-низ”, “вліво-вправо”, “легке-важке”, тобто “вага” композиції в зображувальній площині).

Композиція – процес творчий, побудований на діяльності, раціональних та емоційних засадах, інтуїції художника, усвідомленні цілого та прагнення до нього. В цьому змісті вона не може бути виділена як відносно автономний рівень організації зображення. Композиція організує зображення на всіх його рівнях, етапах праці художника – від визначення формату до завершального мазка. Досліджуючи проблему композиції, С. К. Даніель зазначає, що “композиційні засади, подібно стовбуру дерева, органічно зв'язують коріння і крону, всі гілки, відгалуження, пагони зображувальної форми” [3,4].

Настійною потребою сучасної художньої педагогічної науки залишається розробка нових форм та методів навчання композиції студентів на ХГФ педагогічних університетів.

Формування і розвиток композиційних здібностей (спеціальних композиційних умінь та навичок) можливо на основі комплексу різноманітних, оптимально поєднаних форм та методів цілеспрямованого навчання і виховання з урахуванням індивідуальних особливостей студентів.

Для запобігання недоліків в навчанні композиції, враховуючи складність та важливість цього питання радикальним засобом, бачимо перегляд навчальної програми з композиції, яка будується по принципу сюжетно – тематичного ряду. Традиційний пріоритет зображувально-змістових завдань повинен віддати першість завданням по виявленню виразних особливостей формальних засобів та прийомів композиції. Це можливо тільки при підсиленні, виділенні формальної сторони композиції незалежно від теми, жанру, стилістичного напрямку.

Пошуки оптимальних методів управління розвитком творчих композиційних здібностей, композиційних умінь та навичок визначили необхідність спеціальних композиційних вправ, які сприяють успішному розвитку та удосконаленню композиційних здібностей.

В композиційній діяльності студенти володіють елементарним умінням працювати з двомірною зображувальною площиною. Уміння виникло в період навчання студентів на заняттях малюнку, живопису, композиції. Теоретичну основу під це уміння закладають науки: психологія, теорія композиції, педагогіка, часткові методики і таке інше. Так, наприклад, у вивченні курсу з “Теорії композиції”, поняття “зображувальна площина”, “фігура” і “фон”, поняття “форма”, “світло” та “тінь” і таке інше – обґрунтовують вимоги до аркуша або полотна. Знання закономірностей зображувального поля, уміння композиційно організувати картинну площину і зображення в ній призводиться до навички на початкових курсах навчання студентів і потім стає елементом професійної майстерності зрілого художника. Тобто, на основі широкого кола знань і сформованих елементарних умінь та вироблених навичок формується уміння – майстерність.

Вивчення теоретичного аспекту проблеми, а також практичний досвід викладання курсу “Композиція” дозволили встановити що сутність і специфіка формування композиційних умінь полягає у включенні студентів у практичну композиційну діяльність (виконання практичних вправ, системоформуючим чинником яких є конкретні спеціальні вміння)

Аксіоматичне положення, що розкриває залежність успішного формування композиційних умінь від цілеспрямованого залучення студентів до художньої діяльності, викликає об’єктивну необхідність розглянути композиційні знання, уміння та навички на трьох рівнях реалізації:

- розвиток художнього сприйняття оточуючої дійсності і мистецького твору;
- формування композиційних умінь (виявлення різних засобів, прийомів навчання композиції) у вправах диференційовано з роботою-аналогією;

- формування композиційних умінь у нестандартних композиційних ситуаціях згідно з існуючою системою “сприйняття-аналіз-інтерпретація” інтегровано.

Композиційна і професійна діяльність майбутнього спеціаліста буде достатньо кваліфікованою, якщо він сповна (достатньо) оволодіє різними вміннями, як закріпленими способами виконання певної дії. В основі формування композиційних умінь містяться розвернуті усвідомлені дії. Це складні комплексні дії, які формуються в процесі виконання творчих завдань з композиції. В завданнях вирішується численність композиційних задач, які виникають в різних композиційних ситуаціях. Цей навчально-творчий процес характеризується постійним обмірковуванням відповідного варіанту, використання того чи іншого композиційного засобу, прийому та їх інтерпретацій.

Численні дослідники (психологи, педагоги) класифікують “уміння” на пізнавальні, інтелектуальні, аналітичні, творчі. До аналітичних умінь в процесі навчання відносять: уміння спостерігати, відбирати, класифікувати, логічно мислити, порівнювати, зіставляти і протиставити, аналізувати, узагальнювати, конкретизувати.

Із всіх розглянутих типів умінь найбільш важливими для нашої практики є інтелектуальні уміння. Вони визначаються як найбільш узагальнені, що використовуються в композиційній діяльності. Виходячи із властивостей (аналітичних) композиційних умінь широкого “перенесення” (функціонують вони при вивченні всього циклу спецдисциплін: малюнок, живопис, композиція, декоративне мистецтво, скульптура), можемо визначити їх як уміння, що мають інтегративний характер.

На наш погляд, *композиційні вміння – це інтелектуальні художні дії, які відбивають здібності художника використовувати інтегративні композиційні знання при створенні твору мистецтва.*

Формування композиційних умінь відбувається у вправах. Вправа – цілеспрямоване, багаторазове виконання дій, які здійснюються з метою вдосконалення умінь та навичок.

Ефективному засвоєнню теоретичних знань з композиції в педагогічній практиці сприяє застосування системи практичних вправ, які мають локальну спрямованість. Цим самим створюється можливість

управління розвитком індивідуальних творчих здібностей студента, підвищенню його сприйнятливості з обумовленим значенням та розумінням цих вправ.

Особливістю розробленої системи практичних вправ з композиції “Композиційні вправи як засіб управління розвитком творчих здібностей студентів художньо-графічного факультету” [12] є безпосередній зв’язок окремих ознак та елементів композиції, які сприяють реалізації теоретичних знань у формуванні композиційних умінь у відповідності до того чи іншого композиційного засобу і прийому.

Запропонований курс розширює та поглиблює розуміння студентами найважливіших питань з теорії композиції. Змістовно завдання по виконанню цих вправ передбачали певну специфіку (поєднання аналітичного мислення з формуванням у студентів умінь використовувати композиційні засоби і прийоми і дотримуватися певних закономірностей при виконанні самостійних творчих робіт).

Розвиток і вдосконалення композиційних умінь та навичок – складний багаторівневий процес, який включає цілу низку взаємопов’язаних стадій:

Розроблені вправи з композиції становлять своєрідний комплекс вправ (кожна містить по три розроблених завдання), які класифікуються на такі типи як:

- аналітичні (композиційний аналіз);
- пошуково-орієнтувальні (пошуки “аналогу”, анотація);
- конструктивні (творча інтерпретація).

Головною метою аналітичних вправ у композиційному аналізі є навчально-творче завдання (засвоєння теоретичних знань з композиції, формування і розвиток аналітичних умінь). Аналіз закономірностей виразних засобів композиції, їх розгляд диференційовано в загальній композиційній структурі, використаного майстром формального прийому (як класичного так і сучасного мистецтва), складає сутність цих вправ.

Аналітичні вправи дозволяють виділити в аналізованій роботі компоненти “цілого” і розглянути взаємозв’язок між ними. Це приводить до розуміння “фізики” художнього організму, сприяє

розвитку художнього сприйняття, синтезу теоретичних знань з композиції і композиційної практики.

У вправах-завданнях передбачається виконання схематичних узагальнених замальовок, які дозволяють глибше збагнути композиційну структуру мистецького твору.

Аналітичні вправи сприяють розвитку у студентів здібностей до композиційної оцінки відмінних композиційних ситуацій в роботах художників і до аналізу закономірностей, композиційних засобів і прийомів, використаних ними для підсилення виразності ідеї твору, для повного розкриття художнього образу.

Пошуково-орієнтувальні вправи націлені на виявлення студентами сутності ідеї твору, композиційної єдності форми і змісту роботи-аналогу в аналізі з іншими в процесі розв'язання завдання за умовами вправи.

В завданні передбачається аналіз кожної складової композиції, як формального характеру (ритм, контраст, аналогія, симетрія тощо), так і змістовного (тема, мотив, характер, стан тощо) за умовою вправи.

Спрямованість пошуково-орієнтувальних вправ обумовлюється певною послідовністю в розв'язанні композиційних завдань частково або в повному обсязі, в залежності від складності та напрямку твору. До них (завдань) необхідно віднести:

- визначення теми;
- виявлення сюжету;
- знаходження “конструктивної ідеї” (композиційної схеми);
- виявлення формальних композиційних засобів, їх головних образно-виразних особливостей;
- визначення внутрішніх та зовнішніх зв'язків.

Завершує вправу анотація. Анотацію необхідно подати як коротку характеристику зображувального твору в змісті вище викладених задач.

Обидва типи вправ (аналітичні і пошуково-орієнтувальні) у своїй основі базуються на навчальному композиційному аналізі.

Композиційний аналіз є надзвичайно важливим чинником формування композиційних умінь (спеціальних художніх умінь), що досить важливо і методично виправдано з точки зору композиційного мислення. Розвиток композиційного мислення – це дуже складний

процес, в ході якого формуються вміння зрозуміло “висловлюватися” на мові живопису чи графіки, тобто будувати цілі зображувальні “фрази” та “тексти”.

Конструктивні вправи передбачають вирішення композиційних завдань самостійно, керуючись тільки умовами вправи. Всі без винятку конструктивні вправи містять поради педагога, що полегшує роботу студента.

В конструктивних вправах закладаються засади розвитку умінь візуального оформлення твору в системі зображення (зображувальна форма, матеріал, фактура, колір тощо). Завдання призводять до розуміння “візуальної граматики”, дозволяють формувати і розвивати вміння самостійного вибору тих чи інших композиційних засобів, які дозволяють оптимально відбивати виразну структуру ідеї мотиву (сюжету).

Виконання конструктивних вправ повинно привести до синтезу виразності формальних засобів композиції (контрасти, аналогія, симетрія, ритми, композиційний центр, світло, колір тощо) і її змістовної сторони (ідея, задум, дії тощо) домагаючись цілісності у всіх її зв'язках (єдність конструктивних і змістовних зв'язків).

Ускладнення змісту (умов) завдань з композиції передбачає поступове формування умінь по створенню цілісного композиційно-повноцінного твору, що поступово підводить студентів до виконання дипломної роботи з образотворчого мистецтва. Вона стає показником його професійності і зрілості, як творчої особистості.

І все ж таки, не зважаючи на позитивні зрушення щодо формування і розвитку творчих здібностей студентів (система композиційних вправ з композиції і викладання цієї дисципліни на першому та другому курсах комплексно), досвід роботи підтверджує, що існує ціла ланка нових протиріч. Це викликає ускладнення у змісті підготовки як майбутніх фахівців на початкових курсах (дисципліна композиція).

Висновки. У цьому контексті, на наш погляд, вузівський навчальний процес недостатньо спрацьовує на систему формування та

розвитку творчих здібностей студентів засобами традиційних фахових дисциплін. І сьогодні гостро відчувається потреба у новому підході художньої педагогіки до виховання та розвитку творчої особистості.

Необхідно переглянути і розробити, на наш погляд, нові форми і методи навчання не тільки композиції, але й інших спеціальних художніх дисциплін, всього блоку. При цьому слід враховувати і сучасні вимоги до підготовки майбутнього фахівця (безкоштовне і коштовне навчання), і сучасну концепцію реформи вищої школи (перехід на кредитну модульну систему).

Література

1. Волков Н. Н. Композиция в живописи; – М.: Искусство, 1977. – 263 с.
2. Державна програма “Освіта”: Україна XXI століття. – К.: Райдуга, 1994. – 61с.
3. Даниэль С. М. Картина классической эпохи: проблема композиции в западноевропейской живописи XVII века. – Л.: Искусство, 1986. – 199 с.
4. Кибрик Е. А. Вопросы преподавания композиции // Вопросы художественного образования. – Вып. 3. – Л.: АХСССР, 1972. – 56 с.
5. Мастера искусства об искусстве: в 7 т. / Под ред. И. Л. Маца, Н. В. Яворской. – М.: Искусство, 1967. – Т. 4. – 623 с.
6. Педагогічна майстерність / За ред. У. А. Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 349 с.
7. Пикельная В. С. Педагогика и процессы гуманизации в образовании. – Кривой Рог: КГПИ, 1996. – 96 с.
8. Писанко М. М. Рух, простір і час в образотворчому мистецтві. – К.: Вища школа, 1995. – 278 с.
9. Пономарёв Я. А. Психология творчества и педагогика. – М.: Педагогика, 1976. – 279 с.
10. Сисоева С. О. Педагогічна творчість. – К.: “Талант” – Тов. “Торнадо”, 1996. – 151 с.
11. Фаворский В. А. Об искусстве, о книге, о гравюре. – М.: Книга, 1986. – 359 с.
12. Щербина В. Г. Композиційні вправи як засіб управління розвитком творчих здібностей студентів художньо-графічного факультету. – Кривий Ріг: Октап-прінт, 1998. – 90 с.
13. Юон К. Ф. Об искусстве. – М.: Сов. Художник. – Т. 1. – 386 с.
14. Якиманская И. С. Формирование интеллектуальных умений и навыков. – М.: Высшая школа, 1979. – 132 с.